

Αναστοχαστική Πράξη

Ο αποκλεισμός στο σχολείο

Δ. Κωτσάκης, Ε. Μουρελή, Ι. Μπίμπου, Ε. Μπουτουλούση

Χ. Αλεξανδρή, Ε. Γκέσογλου, Κ. Καραμανώλη, Α. Καρούζα, Ε. Σπανοπούλου

Τι κάνει ο δάσκαλος ή η δασκάλα με ένα παιδί που επιτίθεται συνεχώς στους συμμαθητές του και τους χτυπάει; Τι δυνατότητες έχει με ένα μαθητή που η μητρική του γλώσσα δεν είναι η ελληνική και, ενώ είναι στη δευτέρα τάξη, δεν ξέρει να γράφει ούτε να διαβάζει; Πώς μπορεί να ωθήσει στη μάθηση μια μαθήτρια που συστηματικά απαντάει στις ερωτήσεις με μη αναμενόμενο τρόπο; Πώς να αντιμετωπίσει ένα μαθητή που δεν συμμετέχει στο μάθημα, και τι να κάνει με ένα παιδί του νηπιαγωγείου που όλο πέφτει και κλαίει;

Μια διεπιστημονική ομάδα συνεργάζεται με σκοπό να αντιμετωπίσει μέσα στη σχολική τάξη προβλήματα που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό, και να συμβάλει επομένως στην αποτροπή ή την ανατροπή του. Στην Ομάδα συναντώνται εκπαιδευτικοί από σχολεία της Θεσσαλονίκης με μέλη της επιστημονικής κοινότητας από το πανεπιστήμιο και από το χώρο πρόληψης της ψυχικής υγείας.

Κοινή παραδοχή της Ομάδας είναι ένα σχολείο, στο κέντρο του οποίου δεν βρίσκεται ούτε ο εκπαιδευτικός ούτε το παιδί ως άτομο, αλλά οι κοινωνικές σχέσεις που οδηγούν στη συγκρότηση του παιδιού σε πρόσωπο, θέτοντας ως αρχές την ελευθερία του προσώπου και την κοινωνικότητα ως προϋπόθεση της ελευθερίας.

Η μέθοδος που αναπτύσσεται είναι η Αναστοχαστική Πράξη. Σε μια οπτική που συνθέτει την επικοινωνιακή θεώρηση των σχέσεων με την κοινωνική, η αναστοχαστική εκπαιδευτική πράξη επιδιώκει τη λύση των προβλημάτων μέσω της αλλαγής των σχέσεων μέσα στην τάξη με καταλύτη τη δασκάλα ή το δάσκαλο.

Στο βιβλίο εναλλάσσονται και συντίθεται η βιωματική προσέγγιση της πρακτικής της Ομάδας με τις θεωρητικές προσεγγίσεις, στο πνεύμα της πραξιακής ενότητας θεωρίας και πρακτικής. Επομένως εξετάζονται συγκεκριμένες περιπτώσεις, και παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο καθώς και ο γενικότερος προβληματισμός των μελών της Ομάδας.

ISBN 978-960-8392-79-3

9 789608 392793

ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Ο αποκλεισμός στο σχολείο

Δ. Κωτσάκης, Ε. Μουρελή, Ι. Μπίμπου, Ε. Μπουτουλούση

Χ. Αλεξανδρή, Ε. Γκέσογλου, Κ. Καραμανώλη,
Α. Καρούζα, Ε. Σπανοπούλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
----------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΟΜΑΔΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Εισαγωγή	
<i>Ευφροσύνη Μουρελή</i>	19
1.1 Κοινωνικός αποκλεισμός	20
1.2 Οι σχέσεις ως προσέγγιση των φαινομένων αποκλεισμού	26
1.3 Θέωρηση των σχέσεων	27
1.4 Αναστοχαστική πράξη	33
1.5 Επιλογικά	44
1.6 Πώς γράφτηκαν τα παραδείγματα	44
2. Τα παραδείγματα	46
2.1 Βαγγέλης	
<i>Ελένη Σπανοπούλου, Ευφροσύνη Μουρελή</i>	46
2.2 Σονάρ ή Σωτήρης	
<i>Αρχοντούλα Καρπούζα, Ευφροσύνη Μουρελή</i>	75
2.3 Χριστίνα	
<i>Αρχοντούλα Καρπούζα, Ευφροσύνη Μουρελή</i>	83
2.4 Παύλος	
<i>Ελένη Σπανοπούλου, Ευφροσύνη Μουρελή</i>	107
2.5 Αλίκη	
<i>Χρυσούλα Αλεξανδρή, Ευφροσύνη Μουρελή</i>	126

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Δημήτρης Κωτσάκης

1. Εισαγωγή	139
1.1 Η πραξιακή προσέγγιση	139
1.2 Αρχές και πρακτική	143
1.3 Αποκλεισμός και διαφορά	153
2. Αναστοχαστική πράξη	168
2.1 Η διαδικασία	168
2.2 Το πρόβλημα	172
2.3 Ανάλυση των σχέσεων	183
2.4 Αλλαγή των σχέσεων	224

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ

Ελένη Μπουτουλούση

1. Εισαγωγή	255
2. Ο αποκλεισμός στο σχολείο: Μονοπολιτισμικότητα-πολυπολιτισμικότητα	258
2.1 Από τις παραδοσιακές/μονοπολιτισμικές στις πολυπολιτισμικές προσεγγίσεις	258
2.2 Βασικές αρχές και πρακτικές των πολυπολιτισμικών προσεγγίσεων	261
2.3 Κριτική στις κυρίαρχες και στις πολυπολιτισμικές οπτικές	264
3. Η Ομάδα της Αναστοχαστικής Πράξης	273
3.1 Η αποφυγή της αποσπασματικότητας των τρόπων μέσα από την αναστοχαστική πράξη	273
3.2 Η αποφυγή της παγίωσης της διαφοράς	280
4. Ο κυρίαρχος πολιτισμός και τα πρότυπα του σχολείου: Διαφορές και αποκλεισμοί	287
4.1 Διαφορές ως προς το γνωστικό και ηθικό πρότυπο	288
4.2 Διαφορές ως προς το επικοινωνιακό πρότυπο	295
5. Ανακεφαλαίωση	299

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ

Ιωάννα Μπίμπου-Νάκου

1. Εισαγωγή	307
1.1 Η αναγνώριση των «αναγκών» του παιδιού στο σχολείο. Η συμβολή της ψυχολογίας	307
1.2 Ψυχολογία και εκπαίδευση: πεδία σύγκλισης για την αναγνώριση της κοινωνικής διαφοράς στο σχολείο	312
2. Η μάθηση στο σχολείο	315
2.1 Θεωρίες της γνώσης	316
2.2 Θεωρίες της μάθησης	320
2.3 Εκπαιδευτικές πρακτικές	323
2.4 Η πραξιακή προσέγγιση για τη γνώση και τη μάθηση	326
3. Η ανάπτυξη των παιδιών στο σχολείο	332
3.1 Γενικές θεωρίες	332
3.2 Η πραξιακή προσέγγιση για την ανάπτυξη	341
4. Η απόκλιση στο σχολείο	343
4.1 Θεωρητικό πλαίσιο και τρέχουσες προσεγγίσεις της διαφοράς ως απόκλισης	344
4.2 Κλινική διαγνωστική προσέγγιση: Διάγνωση και «θεραπεία»	349
4.3 Πρόληψη και προώθηση της ψυχικής υγείας στο σχολείο	361
4.4 Η πραξιακή προσέγγιση για την απόκλιση	368

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

1. Σχέσεις προσώπων για κοινή κατανόηση και πράξη Χρυσούλα Αλεξανδρή	385
2. Οι δυνατότητες αλλαγής πηγάζουν από τις σχέσεις δασκάλας-παιδιών Ελένη Γκέσσογλου	388

3. Αναστοχαστική πράξη: Ισότιμοι σε σχέσεις εμπιστοσύνης Κατερίνα Καραμανώλη	391
4. Φανεροί και αφανείς συμμετοχοί στα γεγονότα της τάξης Ελένη Σπανοπούλου	395
Παράρτημα	399
Οι συντελεστές του τόμου	407

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα μέλη της Ομάδας Αναστοχαστικής Πράξης που υπογράφουμε το βιβλίο αυτό συνεργαστήκαμε στενά από το σχολικό έτος 1996-97 μέχρι σήμερα: στην αρχή, σε τακτικές εβδομαδιαίες συναντήσεις με στόχο την αντιμετώπιση των σχέσεων αποκλεισμού στα σχολεία των εκπαιδευτικών-μελών της Ομάδας· στη συνέχεια, σε συναντήσεις με στόχο την επεξεργασία της μεθόδου αλλαγής των σχέσεων που είχε αναπτυχθεί κατά τη λειτουργία της.

Τα κοινά σημεία που μας ώθησαν στη συνεργασία ήταν η συνειδητοποίηση της σημασίας που έχει ο αναπτυσσόμενος σήμερα κοινωνικός αποκλεισμός στα σχολεία, η έντονη επιθυμία να δράσουμε άμεσα για την αντιμετώπισή του και η συνειδητοποίηση των περιορισμένων δυνατοτήτων της ατομικής μας δράσης, καθώς και της δράσης μέσα από τους υφιστάμενους θεσμούς.

Τα σημεία που μας κράτησαν μαζί όλα αυτά τα χρόνια ήταν το ότι ήμασταν/ παραμείναμε ανεξάρτητοι από εξωτερικούς θεσμικούς και πολιτικούς παράγοντες, το ότι αποδεχτήκαμε ως θεμελιακή αρχή λειτουργίας της Ομάδας την ελευθερία και την ισότητα των μελών της, το ότι υιοθετήσαμε τη διεπιστημονική προσέγγιση· κυρίως όμως το ότι μέσα από αυτή τη «συνάντηση» αναδύθηκε μια νέα για μας οπτική σχετικά με το πώς προσεγγίζουμε τις κοινωνικές σχέσεις και τον αποκλεισμό όχι μόνο στο σχολείο, αλλά και στην προσωπική και την κοινωνική ζωή γενικότερα.

Στην Ομάδα συναντηθήκαμε εκπαιδευτικοί από σχολεία της Θεσσαλονίκης, μέλη από το επιστημονικό προσωπικό του ΑΠΘ καθώς και μέλη από τον τομέα της πρόληψης της ψυχικής υγείας του ΕΣΥ. Συναντηθήκαμε σε μια συνεργασία που κύρια χαρακτηριστικά της ήταν η ισότητα μεταξύ μας, η ελευθερία των πράξεων και η συναισθηματική επαφή μέσα από την αμοιβαία κατανόηση. [...]

Στο βιβλίο αυτό δεν παρουσιάζουμε όλα όσα έγιναν στο πλαίσιο των εργασιών της Ομάδας· δεν παρουσιάζουμε τη λειτουργία της στις τακτικές εβδομαδιαίες συνεδρίες της αναστοχαστικής πράξης, όπως και δεν παρουσιάζουμε τις παράλληλες εκτενείς συζητήσεις που έγιναν με εισηγήσεις των μελών της Ομάδας Στήριξης και προσκεκλημένων εισηγητών στα θέματα τα σχετικά με τη λειτουργία της Ομάδας.

Το βιβλίο είναι προϊόν του εκτεταμένου εσωτερικού αναστοχασμού της Ομάδας, ο οποίος ακολούθησε την τετραετή περίοδο της ολοκληρωμένης λει-

τουργίας της στα σχολεία. Δεν είχαμε ένα πρότυπο γι' αυτή τη λειτουργία, καθώς η πραξιακή κατεύθυνση της Ομάδας ήταν κριτική στα κυρίαρχα πρότυπα λειτουργίας αντίστοιχων ομάδων κατά την περίοδο της συγκρότησής της. Αλλά η κατεύθυνση αυτή δεν ήταν το αποτέλεσμα μιας αρχικής συμφωνίας για τη μέθοδο· αναπτύχθηκε καθ' οδόν και αποτελεί το καταστάλαγμα του προβληματισμού για τις αρχές και την πρακτική της: ο εσωτερικός αναστοχασμός είχε ως αντικείμενο τη μέθοδο που αναπτύχθηκε κατά τη λειτουργία της Ομάδας.

Η πραξιακή προσέγγιση που παρουσιάζεται στο βιβλίο γειώνεται σε μια εκπαιδευτική οπτική σύμφωνα την οποία η σχολική κοινότητα είναι μια κοινότητα ζωής – μια οπτική η συζήτησή της οποίας μας επαναφέρει κριτικά, με δεδομένες της σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες, στον διάλογο για το «σχολείο ζωής». Η δασκάλα και ο δάσκαλος δεν είναι το κέντρο της σχολικής αυτής κοινότητας. Είναι *συνεργάτες* –στο πλαίσιο των σχολικών εργασιών– του παιδιού στην ατομική-κοινωνική του ανάπτυξη και *συμπαιδαγωγοί* – στο πλαίσιο της ολότητας των κοινωνικών σχέσεων του παιδιού με τους σημαντικούς άλλους. Αλλά ούτε και το παιδί ατομικά –το κάθε ένα από τα παιδιά– είναι το κέντρο της σχολικής κοινότητας, ως κοινότητας ζωής. Το κέντρο είναι οι κοινωνικές σχέσεις, ως σχέσεις προσώπων, στη διαλεκτική τους με τις σχέσεις επικοινωνίας, ως σχέσεις πράξεων των προσώπων· είναι η συγκρότηση του παιδιού ως κοινωνικού υποκειμένου σε πρόσωπο· είναι η ελευθερία του προσώπου και η κοινωνικότητα ως προϋπόθεση της ελευθερίας. Το βιβλίο γεννήθηκε από την ανάγκη να επικοινωνήσουμε με όσες/όσους μοιράζονται μαζί μας αυτή την εκπαιδευτική οπτική.

Στο σημείο αυτό θεωρούμε ότι πρέπει να αναφέρουμε δύο αρχές της Ομάδας της Αναστοχαστικής Πράξης. Η πρώτη αντιτίθεται στη διάσπαση ψυχικού-κοινωνικού και την αυτονόμηση του ψυχικού. Η αντίθεση επικεντρώνεται στην εξατομίκευση και παθολογικοποίηση της παραβατικότητας και, στη συνέχεια, στην αναγόρευση της παραβατικότητας σε ατομική «διαταραχή» της ανάπτυξης ή ατομική «διαταραχή» της προσωπικότητας. Η γραμμή που επικρατεί είναι: μέτρηση, ταξινόμηση, «διάγνωση»· ακολουθεί η ατομική «θεραπεία». Το ενδιαφέρον με την αναγόρευση της κοινωνικής παραβατικότητας σε ατομική «διαταραχή» είναι ότι, παρόλο που δεν υπάρχουν νοσολογικά αίτια της «διαταραχής» αυτής ή, όταν προτείνονται, αμφισβητούνται, αυτό δεν εμποδίζει καθόλου την ιδεολογική της αποδοχή και την καθολική αποδοχή της «διαταραχής» ως ατομικού προβλήματος. Ο λόγος είναι η ότι η ατομική «διαταραχή» απαλλάσσει από την ανάγκη της αλλαγής όλους τους υπόλοιπους: την οικογένεια, το σχολείο, το εκπαιδευτικό σύστημα κλπ. Η στροφή της ερμηνευτικής οπτικής από τις ιδιότητες στις σχέσεις, που αποτελεί την γενική κατεύθυνση της αναστοχαστικής πράξης, αποκαθιστά τους γνωστικούς όρους της κοινωνικότητας ως προϋπόθεση της ελευθερίας του προσώπου.

Η δεύτερη αρχή αναφέρεται στην εφαρμογή αυτής της γενικής κατεύθυνσης στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού και αντιτίθεται στην άλλη όψη της διάσπασης ψυχικού-κοινωνικού: την αυτονόμηση του κοινωνικού. Σύμφωνα με την πραξιακή θεώρηση προσεγγίζουμε τον αποκλεισμό χωρίς να αποδίδουμε ιδιότητες στα ατομικά ή συλλογικά υποκείμενά του. Ο κοινωνικός αποκλεισμός αντιμετωπίζεται ολιστικά και ως προς τα είδη των κοινωνικών σχέσεων, αλλά –αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία– και ως προς τη διάκριση των επιπέδων της εκδήλωσής του σε κοινωνικό και ψυχικό. Η πραξιακή προσέγγιση του κοινωνικού αποκλεισμού, αντιμετωπίζοντας τον αποκλεισμό ολιστικά, δεν παραβλέπει ούτε τις ιδιαιτερότητες των διαφορών που οδηγούν στον αποκλεισμό, ούτε τη διάκριση των επιπέδων στην εκδήλωση της διαφορετικότητας. Και, βέβαια, δεν παραβλέπει την οξύτητα ορισμένων από αυτές – των εθνοτικών κυρίως, στο κοινωνικό επίπεδο με έμφαση στην πολιτική του διάσταση. Η πραξιακή προσέγγιση, λοιπόν, επιμένει στον ολιστικό της χαρακτήρα, όχι σε ένα θεωρητικό πλαίσιο αλλά –ως πραξιακή– σε ένα πλαίσιο πρακτικής ολοκλήρωσης της θεωρίας: η δυναμική της αλλαγής των σχέσεων, πηγάζοντας από τη διαλεκτική κοινωνικών σχέσεων/ σχέσεων επικοινωνίας, προϋποθέτει τη σύνδεση κοινωνικού-ψυχικού.

Στο βιβλίο εναλλάσσονται και συντίθενται η βιωματική προσέγγιση της πρακτικής της Ομάδας με θεωρητικές προσεγγίσεις, στο πνεύμα της πραξιακής ενότητας θεωρίας και πρακτικής. Την ευθύνη των λεγομένων σε κάθε ενυπόγραφο κείμενο την έχει το μέλος ή τα μέλη της Ομάδας που υπογράφουν το κείμενο και όχι η Ομάδα συνολικά. Στον εσωτερικό αναστοχασμό της Ομάδας επιδιώξαμε τη συμβατότητα των απόψεών μας για το έργο της, δεν επιδιώξαμε την συμφωνία.

Το βιβλίο καταγράφει τον εσωτερικό αναστοχασμό σε σχέση με ένα μικρό αριθμό περιστατικών, τα οποία επιλέχθηκαν ως χαρακτηριστικά παραδείγματα. Αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η Ομάδα Αναστοχαστικής Πράξης μέσα από τα παραδείγματα. Η Εισαγωγή επιχειρεί να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο η Ομάδα κατανοεί και αντιμετωπίζει τα φαινόμενα αποκλεισμού στο σχολείο, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του αμοιβαίου καθορισμού των κοινωνικών σχέσεων των ατόμων από την επικοινωνία τους και της επικοινωνίας των ατόμων από τις κοινωνικές τους σχέσεις. Αναφέρεται σε έννοιες της θεωρίας της επικοινωνίας και των κοινωνικών σχέσεων και τη χρήση τους στο πλαίσιο της εργασίας της Ομάδας. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται μια βιωματική προσέγγιση της μεθόδου που αναπτύχθηκε και μια παράθεση υποθέσεων για το πώς συντελείται η αλλαγή των σχέσεων αποκλεισμού, με σκοπό να στηριχθεί η κατανόηση των παραδειγμάτων.

Τα πέντε παραδείγματα επιλέχθηκαν από τη συνολική εργασία της Ομάδας και παρουσιάζονται με μια μορφή που κρίθηκε εύληπτη. Η παρουσίαση ακολουθεί τη σειρά των συναντήσεων εργασίας. Η δομή τους περιλαμβάνει τις περιγραφές της δασκάλας, την οποία αφορά το συγκεκριμένο παράδειγμα, καθώς και τη συζήτηση της Ομάδας, στην οποία περιλαμβάνεται και η δασκάλα. Το πρώτο παράδειγμα, με τίτλο «Βαγγέλης», αναφέρεται σε μια περίπτωση βίας στην τάξη. Το δεύτερο παράδειγμα, «Σονάρ ή Σωτήρης», αφορά στην περίπτωση ενός μουσουλμανόπουλου που αντιμετωπίζει ένα πρόβλημα πολιτισμικού αποκλεισμού. Τα παραδείγματα της «Χριστίνας» και του «Παύλου» θέτουν το θέμα της αντιμετώπισης παιδιών για τα οποία υπάρχει αμφιβολία για τη νοητική τους ικανότητα. Το τελευταίο παράδειγμα, η «Αλίκη», αναφέρεται σε μια μαθήτρια νηπιαγωγείου, που με τη συμπεριφορά της θέτει τον εαυτό της σε κίνδυνο. Στο τέλος κάθε παραδείγματος παρατίθενται κάποια σχόλια που αποτελούν σχόλια εκ των υστέρων, γράφτηκαν δηλαδή κατά τη διάρκεια της συγγραφής του βιβλίου.

Το δεύτερο κεφάλαιο έχει δύο μέρη. Στο πρώτο, το εισαγωγικό, παρουσιάζεται η Ομάδα της Αναστοχαστικής Πράξης μέσα από την οπτική μιας Θεωρίας της Πράξης. Παρουσιάζονται οι θέσεις της Ομάδας για τις αρχές και την πρακτική της και, στη συνέχεια, τα συμπεράσματα για τη σχέση του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής διαφοράς όπως απορρέουν από την πείρα της λειτουργίας της Ομάδας. Η παρουσίαση φέρνει στο φως την αντίφαση που παράγει, στο κυρίαρχο πολιτισμικό πλαίσιο, η σύζευξη δύο θεμελιωδών πολιτισμικών αρχών στις οποίες στηρίζεται η προσέγγιση της Ομάδας: της αναγνώρισης της διαφοράς και της αντίθεσης στον αποκλεισμό. Ακολουθεί η λύση στην οποία οδηγεί η αναστοχαστική πράξη.

Στο δεύτερο μέρος εκτίθεται η αναστοχαστική πράξη σε τέσσερις ενότητες που πραγματεύονται τη φύση της αναστοχαστικής διαδικασίας, τη φύση του προβλήματος και τους τρόπους με τους οποίους παρουσιάζεται, το πώς αναδύεται ένα αίτημα αλλαγής των σχέσεων· τέλος, την ανάλυση και, συνακόλουθα, την αλλαγή των σχέσεων.

Στις ενότητες αυτές εξετάζονται τα ακόλουθα. Ως προς τη διαδικασία, η αρχή του ενιαίου της διαδικασίας, όπου ενιαίο σημαίνει ότι η διαδικασία δεν διασπάται σε διακεκριμένα στάδια ανάλυσης, σχεδιασμού και παρέμβασης. Ως προς το πρόβλημα, η παραβατικότητα: ηθική και γνωστική. Ως προς την ανάλυση των σχέσεων, η γενική κατεύθυνση της αλλαγής της οπτικής από τις ιδιότητες στις σχέσεις και οι αρχές που διαφοροποιούν την πραξιακή από άλλες προσεγγίσεις στην κατεύθυνση αυτή. Τέλος, ως προς την αλλαγή των σχέσεων, εξετάζεται η θεμελιώδης στην προσέγγιση της Ομάδας αρχή, ότι η αλλαγή δεν γίνεται μέσω μιας παρέμβασης αλλά μέσω της ενεργοποίησης των εγγενών –στον κοινωνικό χώρο των προβληματικών σχέσεων– διαδικασιών αλλαγής τους. Η εξέταση ολο-

κληρώνεται με την ανάλυση των παραδειγμάτων του πρώτου κεφαλαίου με σκοπό να αναδειχθεί η αναγκαιότητα της εισαγωγής της έννοιας της στίξης στον κύκλο των καθορισμών.

Στο τρίτο κεφάλαιο, στην πρώτη και τη δεύτερη ενότητά του, αντιδιαστέλλονται οι αρχές και πρακτικές της Ομάδας Αναστοχαστικής Πράξης που αφορούν άμεσα τον αποκλεισμό στο σχολείο με τις αρχές και πρακτικές των πολυπολιτισμικών προσεγγίσεων. Οι προσεγγίσεις αυτές αναπτύχθηκαν στις χώρες υποδοχής μεταναστών/τριών με στόχο την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού που εμφανίστηκε στα σχολεία, κυρίως λόγω των εθνικών πολιτισμικών διαφορών των μαθητών/τριών. Η Ομάδα θεωρεί ότι η προσέγγισή της αποτελεί μια κριτική εξέλιξη των προσεγγίσεων αυτών, επειδή από τη μια αντιτίθεται στις παραδοσιακές κυρίαρχες μονοπολιτισμικές προσεγγίσεις, όπως και οι πολυπολιτισμικές, και από την άλλη ενσωματώνει αρχές και πρακτικές των πολυπολιτισμικών προσεγγίσεων κρατώντας παράλληλα κριτική στάση. Έτσι, στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται από τη μια οι θεωρητικές αρχές και πρακτικές της Ομάδας που αφορούν άμεσα τον αποκλεισμό στο σχολείο και από την άλλη, σε αντιπαράθεση, οι οπτικές των πολυπολιτισμικών προσεγγίσεων στις οποίες έχει ασκηθεί προηγουμένως κριτική.

Ένας από τους πιο σημαντικούς στόχους της αναστοχαστικής διαδικασίας είναι να οδηγηθούν οι εκπαιδευτικοί στην κατανόηση των νοημάτων που μπορεί να έχουν οι πράξεις των παιδιών που τις θεωρούν προβληματικές. Τα νοήματα αυτά καθορίζονται από τη διεπίδραση ανάμεσα στις μακρο-, μικρο-κοινωνικές πολιτισμικές (εθνικές, θρησκευτικές, οικογενειακές κ.ά.) και τις προσωπικές ιδιαιτερότητες των παιδιών και των εκπαιδευτικών, όπως αυτές πραγματώνονται στις σχέσεις επικοινωνίας και τις κοινωνικές σχέσεις στο πολιτισμικό πλαίσιο του σχολείου. Η τέταρτη ενότητα αφιερώνεται στην προσπάθεια κατανόησης των νοημάτων αυτών.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην αναγνώριση της κοινωνικής διαφοράς στο σχολείο από τη οπτική της ψυχολογίας ως επιστήμης που κυριάρχησε στην «εκστρατεία» για την αναγνώριση και την αντιμετώπιση των ψυχοκοινωνικών διαφορών σε παιδιά και νέους.

Η πρώτη, εισαγωγική, ενότητα διαπραγματεύεται τρία πεδία σύγκλισης της ψυχολογίας και της εκπαίδευσης. Τα πεδία αυτά είναι: οι βασικές θεωρίες γνώσης και μάθησης για τα παιδιά που μαθαίνουν ή αρνούνται να μάθουν στο σχολείο (η *μάθηση* ως πρώτο πεδίο σύγκλισης)· η πορεία προς το «μεγάλωμά τους» ή την «ανωριμότητά τους» (η *ανάπτυξη* ως δεύτερο πεδίο σύγκλισης)· όσα παιδιά δεν μαθαίνουν ή δεν αναπτύσσονται «φυσιολογικά» φαίνεται να αποκλείονται κοινωνικά μέσα από ποικίλες πρακτικές κοινωνικού αποκλεισμού (η *απόκλιση* ως τρίτο πεδίο σύγκλισης).

Η δεύτερη ενότητα συζητά τις βασικές παραδοχές της σχολικής μάθησης και, μετά από ένα σύντομο σχόλιο για τη σχέση θεραπευτικής και παιδαγωγικής γνώσης, τις αντιπαραθέτει με τις αρχές και τις πρακτικές της Ομάδας Αναστοχαστικής Πράξης. Η τρίτη ενότητα αναφέρεται στο πώς ορίζονται οι ανάγκες των παιδιών στο σχολικό πλαίσιο που δυνάμει προκαλούν τις διαφορές, μέσα από τα παραδοσιακά και τα κριτικά μοντέλα ανάπτυξης, με κυρίαρχη τη μεταφορά του «φυσιολογικού» παιδιού στην εκπαίδευση.

Στην τέταρτη ενότητα παρουσιάζονται οι τρόποι σύνδεσης του σχολείου με τους φορείς και τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας, και η σταδιακή νομιμοποίηση των πρακτικών της ταξινόμησης, της διάγνωσης και της παθολογικοποίησης που υιοθέτησε η ψυχολογία στο σχολείο. Αντίστοιχα αντιπαρατίθενται οι θέσεις και οι πρακτικές της Ομάδας που αντιτίθενται στα απλουστευτικά μοντέλα ψυχολογικής πρακτικής και ασκούν κριτική στην ατομική, ενδοψυχική προσέγγιση για την αξιολόγηση και την αντιμετώπιση των κοινωνικών διαφορών στο σχολείο. Η αναστοχαστική πράξη ως πρόταση συμφιλιώνει την αναγνώριση της κοινωνικής –και όχι ατομικής πλέον– διαφοράς με την άρση των προϋποθέσεων για πρακτικές κοινωνικού αποκλεισμού.

Αντί επιλόγου, το βιβλίο τελειώνει με προσωπικά σχόλια των μελών της Ομάδας με τα οποία επιχειρείται να εκφραστεί η εμπειρία της συμμετοχής τους σε αυτήν.

Στην Ομάδα της Αναστοχαστικής Πράξης συμμετείχαν από την ίδρυσή της έως και τη συγγραφή του βιβλίου οι εξής. *Ομάδα Εργασίας*: Χ. Αλεξανδρή, Ε. Γκέσογλου, Α. Καρπούζα, Ε. Σπανοπούλου (Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση). *Ομάδα Στήριξης*: Δ. Κωτσάκης (ΑΠΘ), Ε. Μουρελή (ΕΣΥ), Ι. Μπίμπου (ΑΠΘ), Ε. Μπουτουλούση (ΑΠΘ). *Συντονισμός*: Δ. Κωτσάκης (ΑΠΘ). *Γραμματειακή υποστήριξη*: Κ. Καραμανώλη (ΑΠΘ).

Κατά την αρχική περίοδο λειτουργίας της, στην Ομάδα Εργασίας συμμετείχαν οι Ι. Βρεττός, Σ. Σαμαρά, Ν. Σφέτκος (Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση). Στη γραμματειακή υποστήριξη, με ιδιαίτερη συμβολή στη συγκρότηση της ομάδας, συμμετείχε ο Φ. Σταυρίδης (Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης).

Κατά τη συγγραφή του βιβλίου, στην Ομάδα συμμετείχαν οι Χ. Αλεξανδρή, Ε. Γκέσογλου, Κ. Καραμανώλη, Δ. Κωτσάκης, Ε. Μουρελή, Ι. Μπίμπου-Νάκου, Ε. Μπουτουλούση, Ε. Σπανοπούλου. Η Α. Καρπούζα συμμετείχε στην επεξεργασία και τη συγγραφή των κειμένων που την αφορούν.